

AZ ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSÁÉRT FOLYÓ KÜZDELEM A DEBRECENI TANKERÜLETBEN

A felszabadulást követő időszakban a politikai és gazdasági élet fejlődése mögött a nevelésügy lemaradt, nem érvényesült abban egységes szaktárgyi és világnézeti koncepció. Az iskolák döntő többsége felett a felekezetek rendelkeztek, így iskolarendszerünk továbbra is széttagolt maradt. Igaz, egyes helyeken már 1945-ben felvetődött a községi, volt uradalmi, érdekeltségi iskolák államosítása, de ezek egyedi jelenségek és törekvések voltak, nem érintették alapjaiban a felekezeteket s azok politikai hatalmát.

Így például Hajdúszoboszlón a nevelői átképző tanfolyamon GYURKÓ Ferenc az MKP helyi titkára 1945. május 16-án a párt programjáról tartott előadást. Beszédében hangsúlyozta, hogy a kommunista párt 25 év után először állhat a nyilvánosság elé s nyíltan elmondhatja, hogy mit akar a közoktatás terén megvalósítani: „az MKP nemcsak az ingyenes tanítást követeli, hanem a felekezeti oktatás megszüntetését is. Nem helyes a gyermekeknek vallás szerinti szétválasztása”¹. 1945. szept. 30-án Jász-Nagykun-Szolnok vm. tanfelügyelője a Szolnok-ószandai volt uradalmi iskola államosítását kérte a VKM-től, mivel az uradalom megszűnt, Szolnok város pedig lemondott iskolafenntartói jogáról. A kultusz-kormány ekkor még magára vállalta a kiadások egy részét s az iskola állami kezelésbe került.² A sarkadi községi iskolaszék október 18-án tartott ülésén határozta el, hogy a községi népiskolát átadja az államnak. Bihar vm. tanfelügyelője a kérést felterjesztette a felügyeleti hatósághoz, amely nem tartotta időszerűnek a népiskola államosítását s nem is foglalkozott azzal.³ Ugyancsak elutasították a Szabolcs megyei Oros község előljáróságának kérelmét is, amelyben a községhez tartozó Nyírjes tanyai községi iskola államosítását kérték.⁴

1945. nov. 18-án a nyírbátori demokratikus pártok és szakszervezetek vezetői a községükben működő nyilvános jogú magánpolgári fiúiskola államosítását kérték a minisztertől. Kérésüket súlyos érvekkel támasztották alá, de ennek ellenére a főhatóság az intézmény átvételét nem tartotta aktuálisnak.⁵ A bihar-

¹ Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen (a továbbiakban: HBmL.), Hajdúszoboszlói áll. polgári fiú- és leányiskola tantestületének jkv-e. 1945—48. VIII. 113/a. 1. köt. 1945. máj. 16-i nevelői átképző tanf. jkv-e.

² HBmL. Tanker. főig. ir. XXIV. 501/a. 13. cs. 351/1946.

³ Uo. 11. cs. 5979—2/1945.

⁴ HBmL. Tanker. főig. ir. XXIV. 501/a. 14. cs. 804/1946.

⁵ Az államosítási kérelmet az alábbiakkal indokolták: „1. Az ált. iskola ingyenessé tétele, az eddig vasúton bejáró tanulók kimaradása az iskolát nehéz anyagi körülmények közé sodorták, 2. Nyírbátor községben egy állami középfokú fiúiskola sincs és így indokolt, hogy legalább állami polgári fiúiskola létesüljön, mert nem lenne igazságos az, hogy míg más községek és városok tanulói tandíjmentesen, vagy csak csekély tandíj fizetése mellett tanulnak, addig a 12 000 lelket számláló Nyírbátor tanulói csak igen magas tandíj mellett juthatnak a tanulás lehetőségéhez” (HBmL. Tanker. főig. ir. XXIV. 501/a. 13. cs. 535/1946.).

nagybajomi községi Nemzeti Bizottság 1946. június 10-i ülésén a helyi református általános iskola felső tagozata részlegének államosítási gondolatát vetette fel. A tárgy előterjesztője szerint az egyházi 8 osztályos általános iskola tanszerek, taneszközök hiánya miatt nem tud olyan teljes értékű munkát kifejteni, „amelyet kívánatosnak tarthatnánk, hogy készítheti elő tanítványait középiskolai tanulmányokra, hogy azoknak ott súlyos nehézségei ne adódhatnának”, ezért indítványozta, hogy az NB hívja fel a presbitérium figyelmét: „képes-e az egyház 8 osztályos iskola zavartalan működésének anyagi feltételeit biztosítani, avagy népünk kulturális felemelkedésének érdekében nem lenne-e megfelelőbb az iskola négy felső osztályának államosítását kérni.”⁶

Országos vonatkozásban is mind több szó esett a felekezeti iskolák állami ellenőrzéséről, illetőleg azoknak az állam által történő átvételéről. Az *IFJÚSÁG* c. lap már 1946-ban követelte, hogy a felekezeti iskolákat közvetlenül a főigazgatók ill. tanfelügyelők ellenőrizzék. Az *ÚJ SZÓ*-ban *A jövő záloga* c. cikk a köznevelés demokratizálódását hangoztatva azt kívánta, hogy „az iskolák elsősorban az állam irányítása alatt álljanak”, mert „az egyházak iskolái amúgy is az állam támogatására szorulnak”⁷. GÁBOR Andor a *KÉPES FIGYELŐ*-ben megjelent egyik írásában „az egyházi iskolák államosítását a demokratikus program minimumának” nevezte⁸.

Ezekkel a progresszív követelésekkel szemben már a *felekezetek is nyilvánosan állást foglaltak*, kifejezve ragaszkodásukat oktatási intézményeikhez. Tehát már jóval az egyházi iskolák államosításának hivatalos napirendre kerülése előtt készültek az esetleges ellentámadásra. Ezt bizonyítja például, hogy az Országos Református Tanáregyesület 1946 szeptemberében Debrecenben tartott felszabadulás utáni első választmányi ülésén lelkesen állást foglaltak a felekezeti oktatás és nevelés fenntartása, valamint fejlesztése mellett⁹. A *DEBRECZEN* c. napilap szerint is a felekezeti iskolák megszüntetése „merénylet lenne az ellen a vallás-erkölcsi nevelés ellen, mely megfékezi az elszabadult gyarló emberi indulatokat s az így megfékezett emberi lelkeket elvezeti a jóság, a megbocsátás, a megértés, az együvértartozandóság útjára”¹⁰.

1947 nyarán a tankerülethez tartozó tanfelügyelők a legsúlyosabb helyzetben levő volt uradalmi iskolák állami kezelésbe való átvételét sürgették a VKM-nél¹¹. A minisztérium viszont igen komoly feltételeket szabott: „Az állami iskola dologi fenntartási költségeit... a község köteles viselni... Az állami iskola épületétül... a volt uradalmi iskola épületét elfogadom. A község az iskolaépületet saját költségén tataroztatja, a szükséges felszerelési tárgyakkal ellátja. A községi iskola alapvagyon jövedelmét az állami iskola dologi szükségleteinek fedezésére, az iskola tatarozására és felszerelésének kiegészítésére fordítja”¹².

Ennek okát elsősorban a kultusztárca szűkös anyagi viszonyaiban kell keresnünk s abban, hogy a személyi kiadások mellett jelentéktelen, alig számottevő

⁶ HBmL. Biharnagybajom község NB. jkv-ei. XVII. 6/a. 8. 1946. június 10-én tartott ülés jkv-e.

⁷ Köznevelés, 1946. 13. sz. július 1. 10. lap.

⁸ Uo. 12. sz. június 15. 10. lap.

⁹ Debreczen — kiscsardapárti napilap — 1946. szept. 7. 4. lap.

¹⁰ Debreczen, 1946. november 15. 1. lap.

¹¹ Pl. a Vencsellő-paszabcsuesi, laskodi volt uradalmi, Vencsellő érháttanyai külterületi, Rákóczifalva-pusztafelsővársányi, a Törökszentmiklóshoz tartozó nagy- és kisszenttamási, a Nagyrábé-pernyéspusztai, Csökmő-cirkópusztai volt uradalmi róm. kat. népiskola átvételét szorgalmazták. (HBmL. Tanker. főig. ir. XXIV. 501/a. 44. cs. 2897/1947; 47. cs. 3740/1947; 46. cs. 3681/1947; 3683/1947; 47. cs. 3734/1947; 44. cs. 3029/1947.).

¹² HBmL. Tanker. főig. ir. XXIV. 501/a. 44. cs. 2897/1947.

volt a dologi kiadások összege. Például 1946—47-ben is még a személyi kiadások az összes kiadásoknak 83,30%-át tették ki¹³. Tehát a kultusztárca ezért hártotta a volt uradalmi iskolák anyagi ellátásának egy részét állami kezelésbe vétel után is az érdekelt községek előjáróságaira. Több község ilyen feltételek mellett is átadta az intézményt, mert a terheknek csak egy részét kellett viselniük.

Az 1947. évi országgyűlési választások megmutatták a politikai erőviszonyokban a munkásosztály, a baloldali erők javára bekövetkezett fordulatot. A választási eredmények realizálása a kormányban is, és a helyi hatalmi szervekben is megteremtette a szocialista irányú fejlődés politikai feltételeit. Nem így az iskolai nevelőmunkában, amely még mindig nem volt egységes. *A demokrácia iskoláiban kétféle nevelés folyt.* A községi és állami iskolákban az állam tanügyi hatóságai határozták meg a nevelés szellemét és irányát, az egyházi iskolákban pedig a felekezetek. Igaz, már a felszabadulás évében sor került a köznevelés területén mutatkozó szociális igazságtalanságok megszüntetését elősegítő általános iskola megszervezésére, de kiépülését köznevelésünk ziláltsága mellett az egyházak által fenntartott iskolák osztályjellege nagyban akadályozta. A partikuláris felekezeti nevelés ennél az iskolatípusnál elsősorban iskolaszervezeti és világnézeti vonatkozásban került szembe az egységes nemzeti közneveléssel, de egyben gátolta a közoktatásügy demokratizálását is.

A nevelők nagy része korán felismerte az általános iskola demokratikus jellegét s ezért a legjobb szándékkal azon fáradoztak, hogy a *kisiskolák együttműködését megteremtsék.* Erre ösztönzött több miniszteri rendelet és utasítás is. Az illetékes felekezetek, elsősorban a róm. kat. egyház vezetői hatalmi szóval, teljesíthetetlen feltételek állításával a legtöbb helyen autonómiájukra hivatkozva figyelembe sem vették a VKM kooperálásra felszólító rendeletét¹⁴.

1946. szeptemberében az álföldi ref. és gör. kat. általános iskola helyi vezetői megállapodtak a kooperálást illetően, amit jóváhagyás végett felettes egyházi hatóságaikhoz is felterjesztettek. A református egyházi főhatóság hozzájárult, a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye viszont nem engedélyezte az együttműködést, így a tanév elején elkezdődött közös munka két hét után megszakadt¹⁵. Tiszafüreden, Tiszanánán az volt az „együttműködés” feltétele, hogy a református iskolaszék fogadja el az együttműködő iskola római katolikus jellegét¹⁶. A felekezeti iskolák főleg csak a községi vagy állami iskolával kooperáltak, mert így biztosíthaták az egyház további vezetését és befolyását: ez történt például Derecskén, Konyáron is¹⁷.

A kooperálást illetően ugyancsak megbeszélések kezdődtek a furtai református és katolikus egyház általános iskoláinak helyi hatóságai között. A tárgyalásokról a Tiszántúli Ref. Püspöki Hivatal is értesült. Attól tartva, hogy esetleg a megegyezés meghiúsul, kérte a furtai ref. lelkészt, hogy tegyen engedményeket a katolikus ünnepek miatti iskolai szünetek tekintetében: „kár volna ugyanis, ha emiatt nem sikerülne a megegyezés, annál is inkább, mert ez esetben az állam Fürtán saját iskolát állít fel.”¹⁸ Itt már az állami iskola felállítása ellen történt az engedmény és az összefogás. A felekezetek nagy része a magyar iskolák többsége

¹³ Köznevelés, 1949. 1—2. sz. jan. 15. 1—2. lap.

¹⁴ HBmL. Bihar vm. tanf. ir. XXIV. 502/a. 16. cs. 1617/1947.

¹⁵ Uo. 16. cs. 1621/1947.

¹⁶ Az iskolák államosítása. Kiadta az MVKM. Bp. 1948. 93. lap.

¹⁷ HBmL. Bihar vm. tanf. ir. XXIV. 502/a. 16. cs. 1617/1947.

¹⁸ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen (a továbbiakban: TiREL.) 1. r. középisk. felügyelő ir. 136/1948.

feletti hatalmát arra igyekezett felhasználni, hogy akadályozza a népoktatás egy-
ségezését s ezzel együtt annak magasabb szintre való emelését elősegítő demokra-
tikus reformot. A demokratikus állam azonban nem mondhatott le arról az elvi-
táthatatlan jogáról, hogy egységes iskolában, egységes nemzeti és demokratikus
szellemben nevelje a magyar ifjúságot.

Az egységes állami iskola megteremtésének napirendre tűzése

ORTUTAY Gyula kultuszminiszter 1947. december végén államtitkáraival és
néhány ügyosztályvezetőjével Debrecenbe utazott, ahol a magyar művelődésपो-
litika s a közoktatásügyi reformok megoldandó kérdéseit vitatták meg. A minisz-
ter az általános iskolák továbbfejlesztését tárgyaló napirend összefoglalása kap-
csán leszögezte, hogy *az állam elsősorban a saját iskoláit fogja fejleszteni s az egy-
házak új iskolák szervezésénél állami hozzájárulásra nem számíthatnak. Arra is
utalt, hogy a költségvetési bizottságban bejelentette az ún. 2—3 tanerős kisiskolák
államosítását, melyek nem tudnak 8 osztályú általános iskolává kifejlődni*¹⁹.
1948. február első napjaiban a Kisgazdapárt szegedi gyűlésén a miniszter arról
beszélt, hogy az állam és egyház egymáshoz való viszonyában már kedvező jelek
mutatkoznak: „nincs közöttünk áthidalhatatlan ellentét. Meg kell találni a jó
együttműködés útját, de ez csak úgy képzelhető el, ha a magyar demokráciát
senki sem kívánja akadályozni fejlődésében”²⁰.

Tudjuk, hogy március 10-én a két munkáspárt összekötő bizottsága megállapo-
dott az egyesülés alapelveiben és módjában. Március 25-én nemzeti tulajdonba
kerültek a 100-nál több munkást foglalkoztató üzemek, az összes nyomdák és
kiadóvállalatok. E korszak politikai és gazdasági eredményei egyben azt is jelez-
ték, hogy *az iskoláknak különféle felekezetek szerinti fenntartása, mint elévült feudá-
lis maradvány nem tartható tovább. Az államosítás tehát elodázhatatlanná vált,
enélkül az iskolai műveltségi anyag tartalmi korszerűsítésére sem kerülhetett sor.
A nem állami iskolák államosításáról szóló első hivatalos közleményt az MDP prog-
ramnyilatkozatában olvashatjuk, amely 1948. május 9-én került nyilvánosságra a
sajtóban. E nyilatkozat egyben valamennyi demokratikus párt óhaját is kifeje-
zésre juttatta. Ezt követően május 15-én a kultuszminiszter sajtófogadáson
jelentette be, hogy az iskolákat államosítják, a felekezeti iskolák nevelőit állami
státusba veszik*²¹. A hatalomból mind jobban kiszoruló reakció mindent elköve-
tett, hogy e célkitűzés véghezvitelét megakadályozza és egyben a népet a demok-
ratikus rendszerrel szembeállítsa.

Nemcsak fentről óhajtották az iskolák államosítását rendezni, hanem *lentől is
sürgették a megoldást. A debreceni tankerülethez tartozó megyékben a dolgozók
döntő többsége, a különböző társadalmi szervezetek, mozgalmak, szülők, nevelők
(felekezetiiek is) és diákok egységesen támogatták ezt a megoldandó feladatot.
A harc élén természetesen itt is a kommunisták álltak. Tiszántúlon a két munkás-
párt egyesülése ápr. 19-én a debreceni üzemekben kezdődött el s már a május
9-i debreceni városi egyesítő konferencia referátuma is állást foglalt ez ügyben:
„a dolgozók szívvel-lélekkel magukénak vallják az iskolák állami kezelésbe véte-
lét, nem akarják tovább tűrni, hogy gyermekeiket a saját pénzükön, a saját ellen-*

¹⁹ TIREL. 1. r. középisk. felügyelő ir. 1948; ill. Köznevelés 1948. 1—2. sz. 14. l.

²⁰ Néplap (Hajdú megyei), 1948. febr. 10. 1. lap.

²¹ Tiszántúli Néplap, 1948. május 16. 1. lap; Köznevelés, 1948. május 15. 223. lap.

ségükké neveljék”²². Az MDP debreceni szervezete május 15-re nagygyűlést hívott össze, ahol többszáz nevelő jelent meg. SZABÓ István az MDP nevében fejtegette a kérdés aktualitását. Ugyanitt a Nemzeti Parasztpárt debreceni pedagógusai bejelentették, hogy pártjuk állásfoglalását az egyházi iskolák államosításának kérdésében minden erejükkel támogatják²³. A Kisgazdapárt debreceni és Hajdú megyei vezetőségében április folyamán személyi változásra került sor, a baloldali erőkkel együttműködésre kész személyek kerültek funkcióba, akik az államosítást is egyértelműen támogatták.

A két munkaspártot egyesítő május 17–18-i Hajdú megyei konferencián szintén foglalkoztak az iskolák államosításának és egységes irányításának kérdésével. KOVÁCS István (MKP) referátumában a következőket mondta: „Azt akarjuk biztosítani, hogy ... a műveltség kincseit hozzáférhetővé tegyük a dolgozó nép legszélesebb rétegei számára, egységes irányítás alá kerüljön a nevelés. ... az egyházi iskolák legtöbbszörében a kormány, a demokrácia, a nép ellen nevelik gyermekeinket. Egy demokratikus kormány nem engedheti meg azt, hogy a gyermekeket kormány, demokrácia és népellenes szellemben neveljék”, majd így folytatta: „Meg kell értetni a faluval, hogy most ütközetre megyünk az egyetlen szervezett tábor, az egyház mögé húzódtott reakciós erő ellen. Nekünk együtt kell működni a Kisgazdapárttal, a Parasztpárttal, valamennyi tömegszervezettel, minden demokratikus érzelmű vallásos egyházi egyesülettel. Együtt kell működni és megakadályozni azt, hogy rémhíreket terjesszenek a nép közt. Azt kérem a Hajdú megyei tagoktól, hogy ők magyarázzák meg, mit jelent az egyházi iskolák államosítása és ne MINDSZENTY terjessze azt”²⁴. A hozzászólók közül többen érintették e kérdést, mielőbbi realizálását szorgalmazva.

A községek, városok sem tétlenkedtek sokáig. *Törvényhatósági bizottságok, városi közgyűlések, községi képviselőtestületi ülések* is az elsők között tűzték napirendre a kérdés megvitatását, hogy határozatukkal a dolgozókat felsorakoztassák az igaz ügy mellé. Május 29-én a debreceni törvényhatósági bizottság ülésén SZIGETHY Gyula országgyűlési képviselő, a Kisgazdapárt debreceni szervezete nevében napirend előtt kért szót: „... Egyesek szeretnék elhithetni a közvéleményben, mintha az iskolakérdés rendezését egy párt vetette volna fel, mintha ez az egyesült munkaspártok az MDP programnyilatkozatából nyert volna elindítást. A kormányzati koalícióban részt vevő valamennyi demokratikus párt magáénak vallja a kérdés felvetését, hiszen a magyar népi demokrácia fejlődése hozta napirendre a problémát, amelyet az egész magyar nép érdekében közakaratlanul, közmeignyugváásra kell megoldani”²⁵. A továbbiakban utalt arra is, hogy a demokratikus nevelés megkívánja, hogy az eddigi több irányban szertefutó és gyakran ellentétes hatású iskolákat egységes keretbe szervezzék. A reakció az államosítást vallásellenes támadásnak igyekszik feltüntetni, ezért „föl kell vértézniük az embereket a nem kívánatos hatások ellenében, hogy tisztán lássanak és gátlástalanul alkossák meg véleményüket”²⁶. Az előterjesztett indítványt a magyar iskolaügy demokratikus egységesítése, a felekezeti iskolák államosítása melletti

²² Tiszántúli Néplap, 1948. május 11. 1. lap.

²³ Uo. május 19. 3. lap.

²⁴ MSZMP Hajdú-Bihar megyei Biz. Archívuma: 25. fond, 10. ö. e. Jkv. az MKP és SZDP 1948. május 17-i Hajdú vm-i egyesítő konferenciájáról.

²⁵ HBmL. Debrecen THJ. Városi Tanács törvényhatósági bizottságának közgyűlése, XXI. 502/a. 3. cs. 118/1948. bkgy. jkv-e.

²⁶ Uo.

állásfoglalást a bizottság kitörő lelkesedéssel egyhangúlag elfogadta. A Bihar vm-i törvényhatósági bizottság közgyűlése 1948. május 31-i ülésén szintén egyhangúlag foglalt állást a felekezeti iskolák államosítása mellett²⁷. Szatmár és Bereg megye törvényhatósági bizottsága „a dolgozó nép kulturális színvonalának emelése érdekében” kérte a kormánytól az iskolák államosítását²⁸. Hajdú-Bihar—Szabolcs-Szatmár—Szolnok megyék községeinek képviselőtestületei is hasonlóképpen cselekedtek s valamennyien kérték a felekezeti iskolák állami tulajdonba vételét.

Az iskolák államosítása és a felekezetek

Amikor az államosítás kérdése nyilvánosságra került, a különböző felekezetek más-más módon reagáltak a kérdésre. A kultuszkormány már korábban tájékozódó tárgyalásokat folytatott az egyházak vezetőivel, felmérve a helyzetet, a megállapodás esélyeit. A kisebb felekezetek nem zárkóztak el a megegyezés békés lehetősége előtt. Így például az *evangélikus egyház* püspöki kara már 1948. március közepén közölte, hogy hajlandó kezdeményező lépéseket tenni a demokrácia és az egyház viszonyának rendezésére²⁹. A debreceni *unitárius egyház* képviselői az államhoz fűződő viszonyukat a lelkiismereti szabadság elve alapján, a kölcsönös megegyezés útján, közmegegyezésre remélték megoldani³⁰. Az *izraelita hitfelekezet* is — a Tiszántúli Néplap május 20-i híradása szerint — a népi demokrácia mellett foglalt állást. Nem így vélekedtek a nagyobb egyházak, amelyek korábban hatalmas vagyonnal, nagy tradíciójú, évszázados múltra visszatekintő iskolákkal rendelkeztek. A felekezeti iskola további fenntartásához ők ragaszkodtak leginkább.

A *katolikus egyház* hierarchiája, az évszázadokon át őrzött szokások és jogok, az újtól való idegenkedés egyfajta ellenállást idézett elő.

A katolikus egyház nemcsak világnézeti alapon került szembe a népi demokráciával, hanem gazdasági és politikai hatalmának, hegemóniájának elvesztése miatt is. Részben ebből adódott, hogy a felekezeti iskolák állami kezelésbe vételéről hallani sem akartak és a híveket is ellene hangolták és mozgósították. Jóval az államosítás hivatalos napirendre kerülése előtt szervezeti-leg készültek fel a támadásra. A Tiszántúli központja, Debrecen, annak ellenére, hogy „a kálvinista Róma” jelzőt viselte, a katolicizmusnak is erős bástyája volt. A nyírségi, bihari, szatmári részekben a lakosság elmaradottabb, szegényebb jellege miatt a katolikus egyház serény, átgondolt, jól időzített szervező és ideológiai tevékenysége igen nagy hatást gyakorolt.

Azon a napon, amikor a kultuszminiszter nyilvánosságra hozta az államosítást, *Debrecenben katolikus diákankéntot hívtak össze*, ahol a földreform és a köztársaság ellen hangolták a fiatalokat³¹. Ettől kezdve mind gyakoribbá váltak a püspöki, hercegprímási körlevelek, melyeket gyakran kommentárral ismertettek a templomok szószékeiről, vagy a katolikus iskolák szülői értekezletein. Május 20-án a debreceni *Sveits Intézetben* szülői értekezletet tartottak, ahol a Katolikus Szülők Szövetsége egyik vezetője olvasta fel a hercegprímás pásztorlevelét, amely szerint a szülőknek az Isten és az istentelenség között kell választaniuk. Az Intézet igazgatója (MELLAU Márton), az egyházközség ambíciózus vezetője hozzászólásában

²⁷ HBmL. Bihar vm. NB. jkv-e. 1945—48. XVII. 1/1. 102. lap.

²⁸ Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, Nyíregyháza, THB. 61/1948. sz. jkv.

²⁹ Néplap, 1948. márc. 20. 1. lap.

³⁰ Tiszántúli Néplap, 1948. május 16. 9. lap.

³¹ Uo. május 16. 3. lap.

az államosítás ellen hangolta a megjelenteket, igazságtalannak minősítve azt. A viharzó értekezlet végén az előre megfogalmazott memorandumot is felolvasták, melyben „istentelennek és törvénytelennek” bélyegezték az iskolák államosítását s azt különböző állami és társadalmi szervezeteknek, országgyűlési képviselőknek is megküldték³². A következő napon a debreceni *Piarista Gimnáziumban* hívták értekezletre a szülőket s a résztvevőkkel (kb. 400 fő) szintén s felekezeti iskolák ellen tiltakozó beadványt írtattak alá. A szülői értekezleten megjelent GACSÁLYI Sándor tankerületi főigazgató, aki az államosítás melletti érveket kívánta felsorakoztatni, de beszédét a tüntetők közbeszólásaikkal többször megzavarták, míg végül kénytelen volt abbahagyni³³. Tehát itt is szervezett, tudatos előkészített jelenségről volt szó, amelyet a *Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége* irányított. Röviden vessünk egy pillantást e szervezet tevékenységére.

A magyar püspöki kar 1945. okt. 17-i tanácskozásán határozta el, hogy minden katolikus iskolában meg kell alakítani a Katolikus Szülők Szövetségét. A hercegprímásnak a magyar Kegyes-tanítórend főnökéhez intézett felhívásában olvashatjuk: „Hitvallásos iskoláink katolikus jellegének fenntartására és biztosítására már most meg kell ragadnunk minden eszközt, amely a katolikus szülők társadalmát iskoláink számára megtartani és erősíteni hivatott”. Keserűen állapította meg, hogy „a múlt már kiesett hatalmunkból és nem tudjuk: mennyi idő áll még rendelkezésünkre, hogy eredményt érhessünk el”. Tehát az egyház vezetői egy pillanatig sem mondtak le a tőkés rendszer restaurálásáról. A hercegprímás meg is fogalmazta, hogy „a mai átmeneti megoldást nem tekinthetjük állandónak”. Ugyanakkor világosan látta, hogy az ingyenes oktatás követelése a magasabb iskolatípusokban is nagy erővel fog jelentkezni „s a katolikus szülői társadalom csak úgy tarthat ki iskoláink mellett, ha érdekeit és kívánságait mint szervezett tényező tudja érvényesíteni”³⁴.

1946 elején a tankerület valamennyi katolikus közép-, középfokú, illetőleg néhány általános iskolájában megszervezték a *Katolikus Szülők Vallásos Szövetségét*. E szövetség mind aktívabban szorgoskodott azon, hogy a katolikus iskolákat minél tovább megtartsák az egyháznak³⁵. 1946 nyarán már NAGY Ferenc miniszterelnökhöz terjesztettek fel memorandumot, amelyben tiltakoztak „az egyházat ért támadások és a felekezeti iskolák megszüntetésének terve ellen”³⁶. Ősszel pedig az állami tankönyvek bevezetésének tervezete ellen emelték fel szavukat, annak napirendről való levételét kérték „diktatórikus jellege” miatt, mely szerintük a „letűnt parancsuralmi rendszerre emlékeztető”³⁷. 1947 elején a debreceni Szt. Anna főplébániai egyházközség képviselőtestülete is tiltakozott a miniszterelnöknél az állami tankönyv monopóliuma, az iskolák politizálása, a katolikus egyesületek feloszlata ellen. Ezt tette a Svetits Intézetben 1947 jan. 6-ra összehívott Katolikus Szülők Szövetsége is³⁸.

Mint korábban láttuk, a püspöki kar úgy intézkedett, hogy csak katolikus iskolákban kell megszervezni a Katolikus Szülők Szövetségét. Egyes püspökségek

³² Uo. május 21. 2. lap; Debreczen 1948. május 21. 2. lap.

³³ Debreczen, 1948. május 22. 2. lap; A debreceni Kegyes-tanítórendi róm. kat. gimnázium, ált. iskola, kereskedelmi középiskola évkönyve az 1947/48. tanévről. Szerk.: Sörley Zsigmond, Debreczen, 1948. 5. lap.

³⁴ HBmL. A debreceni róm. kat. Szt. József Kegyes-tanítórend Gimnáziumának ir. VIII. 53/a. 14. cs. 355/1945—46.

³⁵ HBmL. Debreceni róm. kat. fiúiskola jkv-e. 1946/47. VIII. 105/c. 1. 1946 október 25-én tartott értekezlet jkv-e.

³⁶ Debreczen, 1946. július 7. 4. lap.

³⁷ Uo. 1946. nov. 10. 2. lap.

³⁸ Uo. 1947. január 12. 2. lap, ill. január 5. 8. lap.

viszont öntevékenységi alapon megkísérelték túllicitálni a központi utasítást. Így például a nagyváradai latinszertartású püspöki hivatal MELLAU Márton aláírásával valamennyi plébániai hivatalnak megküldött 1946. dec. 15-i körlevelében felhívta az illetékes hittanárok és hitoktatók figyelmét, hogy az állami, községi és társulati iskolák mellett is sürgősen alakítsák meg a Katolikus Szülők Szövetségét. Azzal indokolta intézkedése szükségességét, hogy az állam is szorgalmazza a szülői munkaközösségek megalakítását s az egyház nem engedheti meg, hogy „saját fegyvereink igénybevételével vonják ki a katolikus szülőket a katolikus világnézet hatása alól”³⁹. A Katolikus Szülők Szövetsége az Actio Catholicával szorososan együttműködve terjesztette a katolikus sajtót; világnézeti tanfolyamokat és akadémiákat szervezett a szülők számára, lelkigyakorlatok megrendezését szorgalmazta s nem utolsó sorban feladata volt a felekezeti iskolák védelme.

Amikor az MDP programnyilatkozatában az egyházi iskolák államosítása nyilvánosságra került, a Katolikus Szülők Szövetsége is támadásba lendült. A központnak a helyi szervekhez küldött utasítása hangsúlyozta, hogy „tíz körömmel megvéljük gyermekeink jövőjét. Ezért a helyi csoport is hozzon a helyzet komolyságának megfelelő elhatározásokat és fejezze ki azokat a kerület képviselői, közigazgatási hatóságok, kultuszminisztérium és bármely más jónak látszó fórum felé is”⁴⁰. Az utasítás arra is kitért, hogy a tiltakozás szövege minél egyénibb legyen, nehogy az állami szervek azt véljék felfedni, hogy parancsszóra cselekszenek.

Az egyházi reakció támadásait MINDSZENTY József hercegprímás vezette és irányította. Pásztorleveleiben a kereszténység bajnokaként tüntette fel magát s már nemcsak a népi demokráciát, a köztársaságot, az állami iskolákat támadta, hanem a felekezeti tanítóságot is. „Tanítóink közül többen, de megtevesztésből és megerőszakoltan nyilatkoztak meg az egyháznak tett esküjük ellenére” — állapította meg május 29-i pásztorlevelében⁴¹. Jól bevált sajátos fogása volt a vallásos emberek érzelmeinek felkorbácsolása és szembeállítás a államhatalommal: „Ti is, katolikus magyar szülők alapjogotokban éreznétek magatokat megsértve, ha nem járathatnátok gyermekeiteket katolikus iskolába. . .”. A szervezett izgatás nyomán néhány helyen átmenetileg valóban elérte célját az egyházi reakció. Az egyszerű, hiszékeny emberek egy részét megnyerte, a maga oldalára állítva a tettelegesség szította a hangulatot.

Szabolcsban is előfordult, hogy „hol az államosítással foglalkozó gyűlés előadóját nem hagyták szóhoz jutni, hol pedig őrséget szerveztek maguk köré a papok”⁴². E megyében az államosítás elleni harcot a katolikus egyház vezette s különösen azokban a községben éleződött ki a küzdelem, ahol többségben katolikusok éltek elmaradottabb gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyok között. Adataink arra engednek következtetni, hogy az országos helyzettől eltérően Szabolcs megye több községében sikerült is az egyházi reakciónak a szenvedélyek hullámaival alaposabban felkorbácsolni. Ez a megye volt az, a kultuszminiszter megállapítása szerint is, „ahol az agitáció a legélesebben csapott fel az iskolák államosítása ellen”⁴³.

Az egységes állami iskola megteremtése előtt két héttel Pócspetri lakosságát a pásztorlevelek uszítása és a helyi reakció vak gyűlölete olyannyira feltűzelte,

³⁹ HBmL. Piarista Rendház ir. XII. 2/a. 4. 1290/1946. K. SZ. SZ. körlevele.

⁴⁰ Orbán Sándor: Az egységes állami iskola megteremtése. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Bp. 1955. 572. lap.

⁴¹ HBmL. NÉKOSZ ir. XXVI. 651. 1. cs. 264/1948.

⁴² Orbán i. m. 575. lap.

⁴³ Az iskolák államosítása, id. mű. 112. lap.

hogy az a községben tragikus és véres eseményekhez vezetett. Június 3-án a helyi plébános uszítása következtében egy horthysta katonatiszt — aki a tüntetők egyik hangadója és vezetője volt — a szolgálatot teljesítő rendőrvezetőt megölte. „Pócspeletriben gyilkolt a fekete reakció” — adta hírül a Tiszántúli Néplap 1948. június 6-i számának vezércikke. Itt olvashatjuk a Belügyminisztérium jelentését is, amely röviden vázolta a tragikus eseményt és az azt kiváltó okokat.

Kenézlőn — ekkor még Szabolcs megyéhez tartozott — június 3-án szintén államosítás elleni demonstrációra és súlyos zavargásra került sor. A katolikus szülői értekezleten néhányan a demokrácia ellen izgatták a tömeget, majd a június 8-i államosítási nagygyűlésen a már korábban felizgatott tömeg az államosítás ellen foglalt állást s a község egyik tanítóját családjával együtt ki akarta irtani, amelyet csak a rendőrség legerélyesebb közbelépése és riasztófegyver használata tudott megakadályozni. E bonyolult bűnyügyben mintegy húszan kerültek vádlottként a debreceni népbíróság elé és több mint 40 tanút hallgattak ki⁴⁴. Június 8-án az egyházi iskolák államosítása elleni tüntetésre került sor *Nagyhalász* községben s megközelítően hasonló esetek fordultak elő *Rakamazon, Kékesén, Ramocsaházán, és Püspökladányban. Hosszúpályiban* a lelkes hangulatú népgyűlést szintén a róm. kat. lelkész által felizgatott csoport zavarta meg⁴⁵. A felbujtók mindenhol elnyerték büntetésüket.

Az egyházi reakció agitációs érvként a legkülönbözőbb eszközöket használta fel a terület jellegének megfelelően. Szolnokon a „fagy és aszálykárt” Isten verésének tekintették, mert a demokrácia államosítani akarja az iskolákat. Rákóczi-falván a plébános a különböző társadalmi szervezetekhez küldött levelében az államosítástól való elállásra biztatott⁴⁶. Ezekben a községekben lezajlott esetek is világosan bizonyították, hogy a vallásszabadságként, a katolikus világnézet kérdéseként feltüntetett ügy mögött a gazdasági és politikai hatalmát veszített egyház demokráciaellenes szervezett támadása bontakozott ki, hiszékeny embereket félrevezetve és felhasználva.

Előfordultak névtelen körlevelek, melyek felszólították a katolikus pedagógusokat, hogy az iskolák értékeit szállítsák biztonságos helyre még a zár alá vétel előtt. Ezt tette a debreceni Piarista Gimnázium igazgatója is, aki jún. 12-én az intézet bútorait, könyveit, a különböző szemléltető eszközöket s egyéb felszerelési tárgyakat a nagyobb diákokkal a Rendházba hordatta. Az egyik ilyen névtelen körlevél például azt követelte a nevelőktől, hogy „az iskolákat nem adhatják át, csak az erőszaknak engedhetnek”⁴⁷.

Előfordult-e a katolikus egyház részéről az államosítás *melletti* megnyilvánulás? Csak igen kevés helyen s csak a bátrabbak és józanabbak részéről. CZAKÓ Ferenc debreceni róm. kat. lelkész a Néplapban (1948. márc. 28.) írt cikkében azt írta, hogy „nem kell sérelmesnek látnunk azt, ha a papságnak nincs biztosítva a politikai hatalom úgy, mint eddig a felsőházi tagsággal vagy más közjogi méltósággal, sőt természetes fejlődésnek kell tekintenünk azt, hogy a nép veszi át a politikai vezetést”. A felső körök nyilván nem így látták. Az államosítás mellett

⁴⁴ Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár Nyh. Szabolcs vm. KB. ir. 3126/1948. Kb. sz. jelentésből, ill. Tiszántúli Néplap, 1948. szept. 12. 4. lap; okt. 9. 2. lap; június 20, június 25, szept. 10-i számai.

⁴⁵ Tiszántúli Néplap, 1948. június 23. 3. lap; június 25. 3. lap; aug. 5. 4. lap; szept. 25. 2. lap; június 13. 7. lap; május 27. 4. lap.

⁴⁶ *Orbán* i. m. 574. lap.

⁴⁷ Tiszántúli Néplap, 1948. június 13.; okt. 27. 5. lap; május 26. 1. lap.

csak a reálisan gondolkozó, részben a népből származó alsópapság állt ki. Így például *Nyírlugoson, Nyírbélteken, Ór* községben a helyi nagygyűléseken elsőként ők kérték az egyházi iskolák állami kezelésbe való átvételét. *Penézszeken* a községi képviselőtestületi ülésen a görög katolikus plébános szintén az államosítást szorgalmazta: „Azért örülnek az államosításnak — mondotta — mert az amúgy is szegény egyházzal nagy terhet vesz le ezzel az állam. Mi bízunk a népi demokrácia ígéretében és tudjuk, hogy az iskolák államosítása senki vallásos meggyőződésének nem emel gátat”.⁴⁸ Ezekből a példákbl is láthatjuk, hogy a túlzó és szélsőséges álláspontot képviselő egyházi köröktől az alsópapság józanabb része igyekezett elhatárolni magát.

Lojálisabb, megértőbb volt a *református egyház* és vezetői készek voltak gondolatcserére, a tárgyalások elkezdésére. A Hajdú megyei Néplap 1948. márc. 23-i számában arról olvashatunk, hogy a református egyház is bejelentette abbéli szándékát, hogy az állam és az egyház között felmerült kérdések megoldása érdekében a szükséges lépéseket megteszi. 1948. ápr. 19-én Debrecenben előzetes *tárgyalások kezdődtek a Tiszántúli Református Egyházkerület vezetői és a kultusz-kormány megbízottai között*. Révész Imre püspök és az egyházkerületi főgondnok elnökletével Kovács Máté VKM államtitkár, Nagy Miklós VKM osztályfőnök és az egyházkerületnek mintegy 25 vezető pedagógusa vitatta meg: hogyan illeszkedjen be a református iskola a megváltozott politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok között a magyar iskolaszervezetbe?

Révész Imre megnyitó szavai után Kovács Máté a református iskolák időszzerű kérdésével foglalkozott: „Az én feladatomban az állam oldaláról megvilágítani a helyzetet — mondotta —, a református egyház vezetőire hárul az a feladat, hogy így széttekintve a mai életben, próbáljanak számot vetni intézményeikkel, azok feladataival, a korszerű feladat vállalásával és próbálják kidolgozni azokat a módszereket, amelyek minden tekintetben korszerűen építik be a református iskolákat a magyar művelődéspolitikába”. Az államtitkár arra is utalt, hogy a református iskoláknak a „tartózkodó álláspontból” el kell mozdulniuk, mert „a tartózkodás tovább már nem kielégítő, veszélyezteti az intézmények helyzetét és sorsát”. A továbbiakban hangsúlyozta, hogy az illetékesek vizsgálják felül, vajon a református iskolák szervezete megfelel-e a kor követelményeinek, valamennyi intézmény fenn tudja-e magát tartani, a benépesítés nem igényel-e korrekciókat, a bentlakásos intézmények állják-e a versenyt a népi kollégiumokkal, az állam új internátusaival anyagi, tárgyi, nevelési vonatkozásban, az oktató-nevelő intézményeknél megoldott-e a személyi kérdés, a növendékek olcsó tankönyvvel való ellátása stb., majd arra ösztönözte a jelenlevőket, hogy tartsanak seregszemlét iskoláik felett, mert „bármennyire is szeretjük intézményeinket, nézzük meg, hogy van-e ma létjogosultságuk vagy nincs. Amelyeknek nincs, azokkal ne próbáljuk nehezíteni a többiek helyzetét... A történelem eleven lendülete ellen nem lehet soha senkinek állást foglalnia anélkül, hogy ne veszélyeztesse magát és az intézményeket.”⁴⁹

A rendkívül reális, higgadt és józan, s nemcsak a részproblémákat, de az alapvető kérdéseket is érintő referátumra hangvételben, a kérdések feltevésében és megválaszolásában más indíttatású hozzászólások következtek. Az egyházkerület korabeli iskolafelügyelője többek között szóvá tette, hogy a református egyház 57 000, ebből a Debreceni Kollégium 3 500 kat. hold földet veszített

⁴⁸ Uo. 1948. június 11. 4. lap.

⁴⁹ TIREL. 1. r. középisk. felügyelő ir. 305/1948.

s ezért nem tud megfelelni annak az igénynek, hogy olcsón, vagy ingyenesen nevelje a kisparaszti rétegek gyermekeit. Pedig a Debreceni Kollégium 1946. aug. 1-től 1948. júl. 31-ig több mint negyedmillió Ft állami segílyt kapott dologi célokra.⁵⁰ A debreceni ref. gimn. egyik tanára az iménti felszólalásnál is tovább ment, bár világosan látta, hogy a politika valóban az államosítás felé halad, ennek ellenére ezt fogalmazta meg: „Mi pedig ragaszkodunk iskoláinkhoz utolsó csepp vérünkig . . . Az állam nem teheti azt, hogy egy csapásra elveszi az összes iskolákat . . .”

De mérsékeltabb, higgadtabb hangvételű, az objektív helyzettel ténylegesen számotvető hozzászólók is akadtak. A *békési gimnázium* vezetője szerint egyházi szempontból sem közömbös, hogy „csak szemléltői maradunk-e az életnek, vagy alakítói. Ha bekapcsolódunk, lehet, hogy sikerül sok jó dolgot megvalósítani, ha nem is minden fog a mi akaratumk szerint történni. Egyházunknak és magyarságunknak hű szolgálai maradhatunk.” A *hódmezővásárhelyi gimnázium* igazgatója pedig a dolgok lényegére tapintott: „Akármennyit beszélünk demokráciáról, azzal még nem válunk jó demokratákká. Csak úgy lehetünk azok, ha azt éljük is . . . Ma már megvan a lehetőség rá, tehát be kell kapcsolódnunk [ti. a munkásosztály harcába], mert csak így lehetünk jó demokraták. Itt azonban meg kell mondanunk, hogy akik bekapcsolódnak, azok az egyházi funkcionáriusok előtt nem grata personák. Az egyház politikusai haladottabbak, mint az egyházi vezetők.” Utalt arra is, hogy a múltban megvolt a református iskolák „demokratikus színeződése, a jövőben is arra kell törekedni, hogy ez meglegyen. A személyi kérdések tisztázásánál nem elég csak a nevelőkre gondolni, hanem az egyház-községek funkcionáriusai között is végbe kell mennie a tisztulási folyamatnak.”

Többek hozzászólása után KOVÁCS Máté a vita összefoglalásaként ismételt hangstúlyozta, hogy le kell mérni az egyház teljesítőképességét s ahhoz kell szabni a követelményeket. Mérlegelni kell, hogy a református társadalom mennyi terhet bír el, mert enélkül nem] reális az iskolák léte. Ösztönözte az egyház vezetőit, hogy mondjanak le azokról az iskolákról, amelyeket nem, vagy csak nagy támogatással tudnak fenntartani. A felekezeti iskola értelmét, tekintélyét az adja meg, ha többet nyújt mint az állami intézmény. Az egyház nevelői legyenek a magyar demokrácia szövetségesei, bár „a szövetségeseink kijáró megbecsülést ki kell harcolni” — mondotta befejezésül.

Hogyan értékelhetjük a tanácskozást? Nagy erénye volt, hogy a teljes bizalom és őszinteség jegyében zajlott le. Fény derült viszont arra is, hogy a résztvevők a felvetődött kérdésekben nem voltak egységesek, különböző elveket képviseltek, vagy a kérdéseket különböző módon közelítették meg. A többség ragaszkodott az iskolák további felekezeti fenntartásához, a mozdulatlansághoz — annak ellenére, hogy az élet igénye már túlnötte azokat —, mind nagyobb állami támogatást sürgetve. Az értekezleten megjelent viszont egy radikális mag — és ez új jelenség volt nyilvános fórumon —, amely a korabeli helyzetet nagyon reálisan mérte fel és elsősorban ők szorgalmazták az egyház és az állam közti békés meg egyezést. Nem riadtak vissza a szélsőséges egyházi vezetők konzervatív nézeteinek bírálatától sem.⁵¹

⁵⁰ TiREL. 1. r. középisk. felügy. ir. 574/1948. A debreceni, budapesti, pápai, sárospataki ref. kollégium együttes állami támogatása az említett időszakban 635. 478,80 Ft-ot tett ki.

⁵¹ Az idézetek az említett értekezleten gyorsírás alapján fölvett jkv-ből (18 lap) valók. Hitelesége a kézzel bejegyzett javításokkal igazoltatott (TiREL. 1. r. középisk. felügy. ir. 305/1948).

A felekezeti iskolák állami tulajdonba vételéről szóló program nyilvánosságra kerülése után a ref. egyházon belüli egyes körök akciót kezdeményeztek az iskolák felekezetiiségének megtartása érdekében. A Tiszántúli Egyházkerület középiskolai felügyelője felterjesztéssel élt az Egyházkerületi Elnökséghez és kérte annak állásfoglalását, hogy a református tanítók, tanárok részt vehetnek-e a debreceni pedagógusok szakszervezetének május 19-re hirdetett gyűlésén. A nevelők „a szakszervezet vagy pedig a lelkiismeretük parancsának engedelmeskedjenek”. Az Országos Református Tanáregyesület központi igazgatósága május 19-i gyűlésén foglalkozott az egyház és az állam viszonyával, az egyház aktuális iskolapolitikájával. A központi igazgatóság a ref. tanárság nevében kinyilatkoztatta, hogy „teljes lelkéből ragaszkodik a református egyház iskoláihoz. . .”, és kérte az Egyetemes Konventet, hogy „továbbra is minden rendelkezésre álló eszközökkel küzdjön a református egyház törvényekben biztosított iskolafenntartói jogainak csorbítatlanságáért és ebben a küzdelmében érezze, tudja maga mögött az egész református közép- és főiskolai tanárságot”⁵². A karcagi ref. egyház presbitériuma is (máj. 30.) az államosítás ellen hozott határozatot, amit a gyülekezet előtt is felolvastak és megszavaztatására is sort kerítettek⁵³. Kisvárdán a ref. lelkész „ellenozta az államosítás gondolatát” s arra sarkallta a pedagógusokat, hogy ellene foglaljanak állást. „Nem így történt — olvassuk a Nyírségi Magyar Nép 1948. május 21-i számában —, Kisvárdá nevelői egységesen az iskolák államosítása mellett döntöttek”.

A szélsőséges megnyilatkozások, állásfoglalások mellett reális és átgondolt határozatokkal is találkozunk. Így például a *debreceni református presbitérium* június 9-i ülésén kifejezésre juttatta, hogy helyesli az állam és a ref. egyház között megindult tárgyalásokat. Tudomásul vette, hogy az egyházi iskolák vagyontárgyaikkal együtt állami tulajdonba mennek, helyeselte, hogy a felekezetek maguk gondoskodjanak fenntartásukról, de ennek érdekében az állam a kisajátított objektumokért érték megtérítést biztosítson. Kifejezésre juttatta, hogy a felekezetek kezén maradó intézeteket az állam fejlessze tovább, a ref. egyházi iskolák bizonyítványa (képesítés) adekvát értékű legyen az államiakéval, s hogy az átvett nevelők eredeti állásukban maradjanak. A presbitérium a javaslatát az Egyetemes Zsinathoz terjesztette fel.⁵⁴ Nem egy helyen a községek lelkészei nyilvános fórumon szorgalmazták az állammal való megegyezést. Ezt tette a *téglási* református lelkész is, aki a közös évzáró ünnepélyen hangot adott ennek a gondolatnak, mondván, hogy „ennek inkább az egyházak látják hasznát . . . az egyházakat az állam továbbra is támogatni fogja . . . ilyen megegyezés lehetséges és szükséges.”⁵⁵

A református egyházon belül az államosítást illetően, ha voltak is disszonáns hangok, tiltakozó határozatok, a vezetők és a hívők többsége belátta, hogy az állammal való együttműködés nemcsak az egyház, hanem a felnövekvő nemzedék érdekében is történik. Igaz, a református kollégiumok a történelmi fejlődés folyamán általában progresszív irányt képviseltek, iskoláik szervezeti felépítése demokratikus sajátosságokat is hordozott s korántsem zártak be hagyományaikba úgy, mint a katolikus iskolák. A Református Országos Zsinat 1948. június 14-én tartott ülésén hozzájárult az iskolák államosításához, abban a formában, ahogy a kormánybizottsággal korábban megállapodott.⁵⁶ Péter János a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1950 nyarán *Az Út* c. protestáns hetilapban (26. sz. 1. old.) foglalkozott a ref. egyház és az állam között létrejött egyezményről. Méltán állapította meg, hogy „a kormányzattal kötött egyez-

⁵² TIREL. 1. r. középisk. felügyelő ir. 361/1948. Az Országos Református Tanáregyesület 86/1948. sz. átirata a Konventi Elnökséghez.

⁵³ TIREL. 1. r. középisk. felügyelő ir. 361/1948. A karcagi református egyházkerület presbitériumának határozata.

⁵⁴ Debreczen, 1948. június 9. 1—2. lap.

⁵⁵ Tiszántúli Néplap, 1948. június 12. 4. lap.

⁵⁶ Debreczen, 1948. június 16. 1. lap.

ményt nem az államhatalom, hanem az egyház érdeke tette kívánatosá ... Az egyezmény megkötésével a magyar nép javát kívántuk szolgálni. Felismertük ugyanis azt a feladatunkat, hogy a keresztyén hitben osztozó tömegeknek a fejlődés új szakaszán tanácsot kell adnunk az eligazodásra". A két éves tapasztalat összegzése alapján jelentette ki, hogy „az egyezmény bevált.”

A társadalmi szervezetek és mozgalmak az iskolák államosításáért

A nem állami iskolák államosításáért vívott küzdelemben igen jelentős szerepe volt a *Pedagógusok Szakszervezetének*, amely nemcsak összefogta, mozgósította a nevelőket, de egyben meg is védte elsősorban a felekezeti iskolák tanítóit a főhatóságuk túlkapásaival szemben. Miről vallanak a források? A kabai csoport május 14-én tartott gyűlésén Kecskés Lajos járási titkár beszédében hangsúlyozta hogy „a felekezeti tanító, tanár még mindig feudális előítéletek rabja, béklyók, nyűgök vannak lelkén, nincs szabad akarata. Szabad országban, szabad népnek csak szabad pedagógusok lehetnek nevelői.”⁵⁷ Május 19-én *Debrecen* állami és egyházi nevelői nagygyűlésen követelték az iskolák államosítását. MAKAY Géza ref. tanító felszólalásában azt juttatta kifejezésre, hogy „az egyházi iskolák felszabadítása ma már nem kérés, hanem követelés.” SASHEGYI Sándor gör. kat. tanító szerint „az államosítás a történelmi fejlődés során olyan természetes folyamat, amit megakadályozni nem lehet sem egyházi körlevelekkel, sem kiközösítéssel való fenyegetéssel.” Az elfogadott határozat is leszögezte, hogy az államosítás „a magyar nép érdekeit szolgálja s egyúttal a feudális kötöttségtől elnyomott sokezer nevelő felszabadítását is jelenti . . .”⁵⁸ A Pedagógus Szakszervezet helyi csoportjai e küzdelemben mindenhol élen jártak. Hajdúhadház és Téglás, Berettyóújfalu és Derecske, Tiszalök és Csenger, Szolnok és Mezőtúr, és valamennyi város és község pedagógusai a nevelőtársadalom százéves perét vívták ezekben a napokban és tettek hitet az államosítás mellett.

Nemcsak reprezentatív összejöveteleken, de *felekezeti tantestületi értekezleteken* is egyértelmű, pozitív kiállásról olvashatunk az egykori dokumentumokban. A tornyospálcai ref. iskolának hat fős testülete június 2-án elhatározta: „mint felekezeti tanítók mi is csatlakozunk azoknak a nagy táborához, akik az iskolák államosítását kérik.” Nagykállóban és Nádudvaron a katolikus nevelők voltak az élharcosai ennek a küzdelemnek.⁵⁹ A debreceni Fazekas-gimnázium tanárai a kultuszminiszterhez küldött memorandumban tiltakoztak a klérus agitációja ellen, hangsúlyozva, hogy a felekezeti iskolák államosítása körül megindult harc „egy új világ új iskolájáért folyik, mely alapja egy becsületesebb, igazságosabb és boldogabb világnak.”⁶⁰ Egyéni állásfoglalásokkal is találkozunk, amikor a nevelők a felsőbb szervekhez küldött levelükben juttatták kifejezésre érzelmeiket, állásfoglalásukat.⁶¹

A tankerület iskolái is nagyban támaszkodtak a *szülői munkaközösségekre* és számítottak segítségükre a szülők közötti felvilágosító munkában. Májusban és

⁵⁷ Az iskolák államosítása, id. mű 117. lap.

⁵⁸ Debrecen, 1948. május 20. 2. lap, ill. HBmL: Hajdú vm. tanf. ir. XXIV. 503/a. 20. cs. 4487/1949.

⁵⁹ Tiszántúli Néplap, 1948. május 20. 1. lap.;

⁶⁰ Debrecen, 1948. június 8. 2. lap.

⁶¹ Sinka György debreceni nevelő a tankerületi főigazgatóhoz küldött levelében írta: „remélem és bízom abban, hogy mi egyházi tanítók szeptemberben már mint állami tanítók fogjuk az iskolai évet megkezdeni” (HBmL. Tanker, főig. ir. XXIV. 501/a. 48. cs. 343/1948.).

június első napjaiban az iskolák igazgatói szülői értekezletek keretében ismertették az iskolák államosításának szükségességét és annak előnyeit. Így például a berettyóújfalui áll. gimnázium május 2-án tartott szülői értekezletet, amelyen a szülők jóval a hivatalos bejelentés előtt kérték az iskolák államosítását.⁶² A demokratikus nevelés mellett szállt síkra a debreceni Református Kollégium gimnáziumának május 22-én megtartott szülői értekezlete is. A szülői értekezleteken a résztvevők nagy többsége az államosítás mellett foglalt állást, s aláírással ellátott kérvényekben kérte annak mielőbbi végrehajtását.

A helyi nemzeti bizottságok is részt vállaltak e nagyfontosságú küzdelemben. Állásfoglalásuk gyakran egy egész község vagy város hangulatát befolyásolta, meghatározta. Május 28-án a debreceni Nemzeti Bizottság állt ki egy emberként a felekezeti iskolák állami tulajdonba vétele mellett.⁶³ Június 3-án a Bihar vm-i Nemzeti Bizottság is határozatot fogadott el, amit valamennyi hozzátartozó községi nemzeti bizottságnak és az összes vármegyei nemzeti bizottságoknak — hasonló állásfoglalás céljából — megküldtek.⁶⁴ Helyi viszonylatban a nemzeti bizottságok általában a tanítók számának növelését, új iskolák és tanítói lakások építését, az iskoláknak a szükséges szemléltető és kísérleti anyaggal való ellátását várták az államosítástól.

A *diákifjúság* szava is jelentős volt ebben a küzdelemben. Az államosítást nemcsak a demokratikus nevelés, az egységes tankönyvek bevezetése érdekében, a demokratikus ifjúsági szervezeteknek az egyházi iskolákban való kiszélesítéséért követelték, hanem azért is, hogy a felekezetek ne használják fel politikai céljaik érdekében a fiatalokat, ne állítsák szembe őket a demokratikus társadalommal, a haladással. Ezért hangsúlyozta a nyíregyházi megyei lap is felhívásában, hogy „a nem állami iskolák egy részében gyermekeinket a demokrácia ellenségévé nevelik . . . nem hajlandók a demokratikus állam által kiadott olcsó tankönyvekből tanítani s ezzel lehetetlenné teszik a szegénysorsú gyermekek tanulását. Ezt az állapotot tovább nem tűrhetjük! A nem állami iskolák nagy részében a tanulókat felekezeti szempontok szerint egymás elleni gyűlöletre nevelik és ezzel is akadályozzák az emberek között annyira szükséges lelki megbékélést.”⁶⁵ A tankerület ifjúságának zöme nemcsak egyetértett a felekezeti iskolák államosításával, de levelekben, felterjesztésekben, táviratokban követelte annak mielőbbi megvalósítását. A középiskolások szervezete a *Diákszövetség* is hatásosan segítette ezt a harcot és számos katolikus diákot nyert meg s vonta be őket a közéleti küzdelembe.

A Diákszövetség debreceni városi vezetősége május második felében táviratban biztosította a kultuszminisztert, hogy a „város diáksága nem fog az egyház és az állam közötti vitában a demokrácia útjába akadályokat gördíteni.”⁶⁶ A város diákfiataljai június első napjaiban ankétot rendeztek, ahol megvitatták az iskolával kapcsolatos problémákat és ismételten állást foglaltak az egyházi iskolák államosítása mellett: „Mi debreceni diákok valláskülönbség nélkül kiállunk az iskolák államosítása mellett és nem tűrjük, hogy az igazságot és hazafiasan gondolkodó diáktársainkat bárhol is üldözzék.”⁶⁷ A hasonló állásfoglaláso-

⁶² HBmL. Berettyóújfalusi áll. Arany J. Gimn. tantestületi ért. jkv-e. XXVI. 22/a. 1. 1948. június 24-i értekezlet jkv-e.

⁶³ Debreczen, 1948. május 29. 1. lap.

⁶⁴ HBmL. Bihar vm-i NB. jkv-e. XVII. 1/1. 102. lap.

⁶⁵ Nyírségi Magyar Nép, 1948. május 25.

⁶⁶ Tiszántúli Néplap, 1948. május 23. 2. lap.

⁶⁷ Tiszántúli Néplap, 1948. június 9. 2. lap.

kon túlmenően felvonulásokat, tüntetéseket, szerveztek s mozgósítottak a klerikális reakció és propagandája ellen vívott harcokban. E tömegdemonstráció nagy hatással volt mind a lakosságra, mind a szülőkre. A Diákszövetség elsősorban a népi kollégistákra támaszkodott, ők jelentették a szervezet motorját, szívét és képviselték a diákság harcos baloldalát.

*

Az államosítás kérdésének megvitatása a nyilvánosság előtt — valamennyi társadalmi osztály és réteg, állami és társadalmi szervezet véleményét kikérve — a legszélesebb demokratizmus jegyében történt. Az előforduló viták, villongások, a sajnálatos és tragikus események a nagy folyamatot nem állíthatták meg. *Az országgyűlés 1948. június 16-án tárgyalta a törvényjavaslatot.* Történelmi ülés volt ez, ahol izzó szenvedéllyel csaptak össze a különböző nézeteket valló képviselők, de végül is a javaslat mellett kiállók higgadtsága, a tárgyi érvek sokasága és emelkedett szempontjai kerekedtek felül. A javaslat 230 igen, 63 nemleges szavazattal törvényerőre emelkedett. A törvény megnyugvással töltötte el a magyar társadalom minden haladó állampolgárát, a felekezeti nevelők többségét, akiknek évszázados álmuk végül is megvalósult.

A nem állami iskolák államosítása egyben a magyar népi demokráciának egyik legnagyobb politikai harca is volt, a magyar köznevelés történelmi pillanata, mely a továbbhaladás zálogát, a fejlődés szocialista perspektívája kibontakoztatását hordozta magában. Megszüntette a vagyonos osztályok művelődési monopóliumát, a különböző jellegű intézmények egészségtelen torzsalkodását s megteremtette az egységes nemzeti és demokratikus köznevelés alapfeltételeit. Lehetővé vált, hogy a növendékeket egységes világnézet alapján neveljék. A pedagógusok szakszerű elosztása is mind jobban érvényesült. A felekezeti nevelők előtt, nagyobb lehetőség nyílt az önálló kezdeményezésre és alkotó munkára.

A tanügyigazgatás és iskolafelügyelet szempontjából nagyfokú racionalizálást, az ügyintézés leegyszerűsítését és gyorsítását jelentette. Megszűnt a javadalmi jegyzőkönyv, a tanítóválasztás, amely a legalsó szervtől a legfelső tanügyigazgatási szervig foglalkoztatta a tanügyi apparátust. Az iskolaszékek bürokratikus munkája sem akadályozta többé a kibontakozó új törekvéseket. Egységes és olcsó tankönyveket vezettek be, amelyek egységes műveltségi anyagot adtak a felnövekvő nemzedéknek. Megszűntek azok a kötöttségek, melyek az egyházi iskolák tanulóit nemcsak más osztályok és rétegek ifjúságától, de még más iskolák tanulóitól is elzárták. Lehetőség nyílt egységes iskolahálózat kiépítésére, mert a vallási szempontok, az iskolák jellegéből adódó kötöttségek nem jelentkeztek gátló tényezőként.

25 év távlatából is csak hátatelt szívvel gondolhatunk azokra a harcosokra, a még ma is élő becsületes küzdőtársakra, akik erejüket, egészségüket nem kímélve azon fáradoztak, hogy mielőbb egységes iskolarendszere legyen hazánknak.